

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 323(477) “1991/2017”:314.15:378.014

Безуглий П. Г., Донецький національний університет імені Василя Стуса

МІГРАЦІЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ДЕРЖАВНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Міграційні процеси за сучасних умов формуються під впливом державної політики та стають показниками ефективності діяльності державних інститутів. Стаття є авторською спробою обґрунтувати думку, що внутрішня та зовнішня міграції населення в Україні є результатом реалізації державної політики. Це продемонстровано на прикладі державної освітньої політики. Автор на основі емпіричних даних Держкомстату України та соціологічних опитувань доводить, що результатом довготривалої відсутності реформ у сфері освіти та систематичної підтримки вищих навчальних закладів у інноваційному розвитку стало стрімке зростання протягом 2000-х рр. кількості абітурієнтів та студентів, що від'їжджають на навчання закордон. Окрім, падіння якості освіти в Україні та складного соціально-економічного становища в державі, посилення зовнішньої освітньої міграції спричинено системною політикою країн Європи, Росії та США щодо залучення українців на навчання за різними програмами (стипендіальні, бакалаврські, магістерські, докторські, пост-докторські).

Ключові слова: міграція, освітня міграція, зовнішня міграція, державна політика.

Міграційні процеси – невід’ємна частина розвитку людської цивілізації. Неодноразово в історії ці процеси ставали каталізаторами створення нових держав, формування націй та етносів (наприклад, Велике переселення народів, створення США як держави мігрантами) [8, с. 32]. За сучасних умов роль міграції змінилася: окрім того, що міграційні процеси впливають на економіку, демографію, політику та інші сфери суспільного життя. Власне міграційні процеси формуються під впливом державної політики, стають показниками ефективності діяльності тих чи інших державних інститутів, результатом провадження соціально-економічної політики та реформ у державі, індикатором успішності та комфортності країни.

Дана наукова розвідка є авторською спробою обґрунтувати твердження, що міграція населення в Україні, як зовнішня, так і внутрішня, посилюються або спадає під впливом державної політики (прямо чи опосередковано).

Автор ставить перед собою завдання довести, що державна політика в економічній та соціальних сферах може бути каталізатором міграційних процесів, як внутрішніх, так і зовнішніх. Ті чи інші державні рішення, закріплені на законодавчому рівні та втілені на рівні виконавчої влади, прямо або опосередковано впливають на інтенсивність, напрями та форми міграції населення.

Міграція, як явище, є предметом дослідження та вивчення не тільки демографії та статистики, а й політичних, соціологічних, економічних, юридичних наук. Досліджувати міграцію почали з XIX ст. Сьогодні в Україні міграцію досліджує велика кількість науковців різних сфер. Зокрема освітній міграції присвячені наукові розвідки Гринькевич О. С. [4], Смалійчук Г.В. [10], Біляковської О. [3]. Підхід авторів до дослідження проблеми освітньої міграції заключається в пошуку її причин та мотивів. Аспект впливу державної політики та процес освітньої міграції поки що залишається поза увагою.

За напрямками, міграції можуть бути внутрішніми та зовнішніми. У свою чергу за причинами, що спонукають населення України до міграції (як внутрішньої, так і зовнішньої) можна виокремити такі групи міграцій: економічна – трудова як підвид (пошук більш високооплачуваної роботи, кращих умов ведення бізнесу), соціальна (шлюб, пошук кращих умов життя, прагнення до самореалізації), культурна (повернення на батьківщину предків), політична (політичні переслідування), військова (переміщення в наслідок збройних конфліктів), освітня (навчання в вищих навчальних закладах, довготривалі стажування), екологічна (переміщення через забруднення території).

Останнє соціологічне опитування в Україні щодо міграційних настроїв населення свідчить, що третина українців має бажання поїхати за кордон на постійне місце проживання. Причинами, що найчастіше спонукають думати про еміграцію, українці називали сподівання отримати кращі умови для життя – 64%, бажання забезпечити краще майбутнє для дітей – 34%, відсутність достойної роботи в Україні – 23%, бажання отримати кращу освіту – 12%. Менше 10% вказали причинами відсутність безпеки в Україні, можливість отримати краще медобслуговування, кращі умови ведення бізнесу, бажання самореалізації, сімейні обставини. Через ціннісний конфлікт та політичні переслідування бажають виїхати не більше 1% опитаних [6]. Переважна більшість причин міграції в Україні лежать в економічно-соціальной площині, що знаходиться у безпосередній зоні діяльності та відповідальності державних інститутів.

За даними аналітичного центру CEDOS, який поки що єдиний проводив дослідження з освітньої міграції студентів з України до країн-сусідів та країн Європи, динаміка зростання кількості українців на навчання в закордонних університетах з 2009 по 2015 роки склала 129%. У 2009 – 2010 н. р. кількість українців, що навчались за кордоном становила 26 063 осіб, то станом на 2014 – 2015 н. р. – 59 648 осіб. Серед країн, що користуються попитом в українських студентів, залишаються Польща, Німеччина, Росія, Канада, Італія, Чехія, США, Іспанія, Австрія, Франція та Угорщина. Причому 2/3 цього приросту склали саме українці, які навчаються в польських університетах [11]. Якщо у 2008 – 2009 н.р. у польських ВНЗ навчалось 2 831 українців, то у 2015 – 2016 н.р. – 30 589 осіб, що складає понад 53 % усіх іноземних студентів у Польщі [1]. Аналітики CEDOS наводять два випадки, за яких українські студенти від'їжджають на навчання закордон: 1. Можливості для навчання вдома обмежені, але віддача від освіти вдома висока, тому вони здобувають бажану освіту й повертаються додому. 2. Можливості для навчання вдома є, але віддача від освіти нижча, ніж в країні призначення, тому вони їдуть здобувати освіту за кордон з намірами там залишитись на постійне проживання. При чому, доводять, що другий випадок переважає у мотивації українських студентів навчатись закордоном. Здебільшого студенти їдуть на навчання до країн, де висока якість вищої освіти, однак стверджувати, що цей фактор вирішальний не можна. Студенти обирають ті країни, які близькі за мовною ознакою, де велика діаспора та власне присутній «ефект країни» – країни з високими витратами на освіту та високими потенційними доходами студентів [11].

Дослідження CEDOS свідчить не стільки про якісну роботу польських освітніх рекрутерів, скільки про ефективність та результативність польської державної політики в освіті та щодо польської меншини в Україні (карта поляка та її переваги для українців польського походження) та є доказом неефективності державної політики в сфері освіти українських інститутів влади. В той час як у світі протягом останніх 25 років набирає обертів тренд підтримки та розвитку інноваційності освіти як основи зростання економіки країни, то в Україні з початку 1990-х рр. спостерігались інші тенденції.

Зі здобуттям незалежності Україною протягом більш, ніж 20 років освіта не була пріоритетною сферою розвитку держави. Доказом тому є ряд фактів.

1. Фінансування освіти відбувалося довгий час за залишковим принципом: частка державних видатків на освіту у ВВП складала 5,6 % у 1992 р., з 1999 по 2010 рр. ця цифра коливалась від 4,3 % до 8,4 % [7, с. 125]. Після 2010 р. частка у ВВП коливається на рівні 6-7 %. Однак показник фінансування освіти України у ВВП є на рівні європейських держав, подекуди перевищуючи їх рівень витрат у ВВП. Однак, проблема полягає не в низькому відсотку ВВП, а в низькому значенні самого ВВП [2]. Окрім того, значна частина державного фінансування витрачається фактично на оплату праці, а не на інноваційний розвиток.

2. Попри створену законодавчу базу та низку програм і концепцій розвитку освіти до 2013 р. була відсутня цілісна стратегія розвитку національної освіти, законодавча база довгий час не оновлювалась.

3. Намагаючись зберегти краще від радянської системи, українська освіта починаючи з 1990-х рр. через низку соціально-економічних чинників загрузла в корупції, нівелювалась престижність роботи вчителя та викладача.

4. Кількість загальноосвітніх шкіл скорочувалась, натомість зростала кількість вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації, особливо приватних (період 2000 – 2010 рр.) [5].

5. Відсутність де-факто системи оцінювання якості освіти в Україні. Хоча певні кроки зроблені: 2008 р. – запроваджено систему зовнішнього незалежного оцінювання, з 2018 р. Україна братиме участь у PISA – міжнародній програмі оцінювання освітніх досягнень учнів.

6. Внаслідок відсутності державної програми розвитку людського капіталу, підтримки вишів у їх автономії, умов співпраці між університетами та ринком праці (бізнесом, регіональною владою) постійно збільшується розрив між компетентностями випускників вишів та вимогами роботодавців.

Неналежне фінансування вишів, а звідси, як наслідок – скорочення кваліфікованих викладачів, відсутність оновлення матеріальної бази, отримання непотрібного ринку праці диплому – це ті результати державної політики у сфері освіти України, які спричиняють освітню міграцію, в тому числі випускників шкіл. Чим більше поглиблюється криза в освіті, зокрема вищій, тим більше зростає кількість українців, що навчаються за кордоном. Перш за все це «Brain drain» та відтік людського капіталу – потенційної кваліфікованої робочої сили. Адже більшість студентів їдуть закордон на навчання з метою подальшого працевлаштування та викладачі й науковці охоче використовують закордонні освітні можливості.

На протипагу недосконалої державній політиці України у сфері освіти країни Європи, Росія та США провадять системну політику залучення українців на навчання за різними програмами. Спектр програм, що пропонується українцям, надзвичайно широкий: короткотермінові (семестрові, річні) стажування, навчання на бакалаврських та магістерських програмах, докторські студії, постдокторські програми).

Зокрема, польські університети, почавши наприкінці 1990-х рр. – початку 2000-х рр. відчувати відтік студентів в силу демографічних причин розпочали активну діяльність на закордонних ринках освіти. Масштаби розгорнутої діяльності вражають: широка мережа рекрутерів, використання усіх засобів реклами (Інтернет, друкована, зовнішня, реклама у ЗМІ), пропозиція ознайомчих візитів.

Польський уряд один з перших у 1990-х рр. започаткував кілька стипендіальних програм для навчання українців і кількість таких освітніх можливостей з кожним роком зростає. Державні стипендії Польщі для іноземців – це один з елементів державної політики на рівні з наданням карти поляка, яка теж надає можливість на безкоштовне навчання у Польщі. Окрім того, іноземні студенти у Польщі мають дозвіл на роботу, що є ще однією перевагою навчання у Польщі. Це є прикладом того, що поміркована і цілеспрямована державна політика у сфері освіти та міжнародних відносин дає приріст іммігрантів, мінімізує втрати від еміграції поляків у інші країни Європейського Союзу.

На 25 році незалежності відбувається масштабне реформування освіти в Україні, що почалося зі шкільної освіти (Концепція нової української школи [9]). Однак, ситуація з зовнішньою освітньою міграцією в Україні ускладнюється проведенням антитерористичної операції на Сході України, зволіканням з впровадженням реформування вищої освіти, обмеженістю автономії вишів.

Крім того, Україні не провадить статистичний облік студентів, які виїжджають за кордон на навчання, які повертаються чи не повертаються. Так само відсутній облік викладачів та науковців. Запровадження статистичного обліку цієї категорії мігрантів, на нашу думку, створило б підстави для оцінки та попередженні втрати інтелектуального потенціалу й людського капіталу України.

Отже, державна політика у сфері освіти України впродовж 1990-х рр. і до сьогодні посилює зовнішню освітню міграцію, відтік студентів на навчання за кордон збільшується щороку. Реформування системи освіти та корегування державної політики у цій сфері ускладнюється війною на Сході та зневірою населення. Поступовість реформ, надання широкої автономії вищим навчальним закладам, створення законодавчих підстав та економічних умов для співпраці з потенційними роботодавцями, розробка освітніх програм з подальшим працевлаштуванням випускників може призупинити зовнішню освітню міграцію з України. Однак, подальшого дослідження та аналізу потребує вплив соціально-економічних чинників та державної політики на міграцію загалом та освітню, зокрема.

Бібліографічний список:

1. W Polsce studiuje 57 119 studentów zagranicznych ze 157 krajów [Електронний ресурс] // Fundacja Edukacyjna „Perspektywy”. – Режим доступу: http://www.perspektywy.pl/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=2899:w-polsce-studiuje-57-119-studentow-zagranicznych-ze-157-krajow&catid=22&Itemid=119
2. Бахрушин В. Українська освіта у європейському вимірі: деякі дані від 27.03.2016 [Електронний ресурс] / В. Бахрушин. – Режим доступу: <http://education-ua.org/ua/tsifri-i-fakti/668-ukrajinska-osvita-u-evropejskomu-vimiri-deyaki-dani>
3. Біляковська О. Освітня міграція українців до Польщі [Електронний ресурс] / О. Біляковська. – Режим доступу: // <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/19424/1/101-Bilyakovska-292-293.pdf>
4. Гринькевич О. С. Освітня міграція в Україні та світі: інституційне середовище та напрями державного регулювання [Електронний ресурс] / О. С. Гринькевич // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2013. – Вип. 3. – С. 254 – 264. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2013_3_28
5. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Динаміка міграційних настроїв українців. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт соціологічної групи «Рейтинг». – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_migracionnyh_nastroeniuj_ukraincev.html
7. Комарова І. В. Фінансування освіти в Україні з бюджетів різних рівнів [Електронний ресурс] / І.В. Комарова // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 2(14). – С. 125 – 130. – Режим доступу: <http://old.bumib.edu.ua/sites/default/files/visnyk/24-2-14-2011.pdf>
8. Нагорняк Т.Л. Соціально-політичні чинники і наслідки міграційних процесів в Україні 2014 – 2016 рр.// Політичне життя. – 2016. – № 3. – С. 32 – 45.
9. Нова українська школа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nus.org.ua/>
10. Смалійчук Г. В. Освітня міграція в умовах трансформації ринку праці: значення та особливості регулювання / Г. В. Смалійчук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – 2014. – Вип. 26. – С. 64 – 70. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2014_26_11.
11. Слободян О., Стадний Є. Українські студенти за кордоном: скільки та чому? 13 грудня 2016 [Електронний ресурс] / О.Слободян, Є. Стадний // Сайт аналітичного центру CEDOS. – Режим доступу: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu>

Bezuglyi P. Migration as the result of the state educational policy in Ukraine in the period of independence

The migration processes in modern conditions are formed under the influence of state policy and become indicators of the efficiency of performance of state institutions. The article is an author's attempt to substantiate the opinion that the internal and external migration of the population in Ukraine is the result of the implementation of the state policy. This is demonstrated by the example of the state educational policy. The author by the empirical data from the State Statistics Committee of Ukraine and sociological surveys, argues that the result of the long-term lack of reforms in the education and lack of the systematic support of higher education in their innovative development, was the rapid growth of the number of university students and students leaving to study abroad during the 2000s. In addition to the fall in the quality of education in Ukraine and the difficult socio-economic situation in the country, the strengthening of external educational migration is due to the systematic policy of the countries of Europe, Russia and the USA to attract Ukrainians to study in various programs (scholarship, bachelor, master's, doctoral, post-doctoral).

Key words: migration, educational migration, external migration, state policy.